

ПОЈМОВНИК

Радивој Радић

ЛЕГЕНДА

Отиснула се некада давно једна група житеља грчког града Мегаре са жељом да оснују колонију. Претходно су посетили Делфе како би у тамошњем пророчишту добили препоруку где да ударе камен темељац новог града. Међутим, на питање где да подигну колонију добили су језгровит, али и крајње загонетан одговор, управо онакав по којима се пророчиште у Фокиди прочуло широм античког света. Свештеница Питија, на златном трonoшцу и изнад пукотине из које су избијала мирисна испарења, само је изустила: „Преко пута слепих!” И, ништа више.

Помешаних осећања и узбурканих мисли, док су им у ушима одзвањале речи делфског пророчишта, Мегарани су кљун свог брода усмерили према северозападу. Бродећи Мраморним морем у чуду су се питали шта би Питијина порука могла да значи.

На домак морског теснаца који носи назив Босфор, мореуза који спаја Мраморно и Црно море, где се готово додирују два континента, Европа и Азија, одједном, јасно као на длану, синило им је шта значи тајанствена порука из Аполоновог храма у Делфима. Пророчица Питија је слепцима назвала осниваче Халкедона, града на малоазијској обали Босфора, који су грубо превидели све предности европске обале мореуза.

Мегарани су без много оклевања подигли град на европском копну, на троугластом полуострву, град који је, како древна предања кажују, по Визасу, сину нимфе Семестре или легендарном трачком краљу, добио назив Византион. Они тада нису знали – заправо нису ни могли знати! – да су отворили прву страницу историје једног од најважнијих градова света – историју Византиона, Августе Антонине, Другог Рима, Константинополиса, Цариграда, Новог Рима, Истанбула.

Византион је основан око 660. године пре Христа.

ИСТОРИЈА

За разлику од легенде, историјски подаци дају унеколико другачију причу о оснивању Византиона – потоњег Константинополиса – али на најбољи начин и оправдавају уобичајену флоскулу да „свака легенда у себи увек садржи зрнце истине”. Херодот у свом историјском делу бележи како је Мегабаз, прослављени персијски војсковођа из V века п. н. е., једном својом примедбом међу становницима Хелеспонта о себи оставио трајну успомену. Боравећи у Византиону, он је од тамошњих житеља чуо причу да су се седамнаест година пре оснивања овог града на малоазијској обали обрели грчки колонисти и тамо утемељили Халкедон. Дознавши то, проницљиви и луцидни персијски генерал је рекао да су оснивачи

града сигурно били слепи када су уместо очигледно лепшег предела, који им је стајао на располагању на европском копну, изабрали ружнији и неповољнији на малоазијском тлу.

Ова прича коју доноси „отац” историје касније је постала полазна тачка легенде.

Као историчар, наравно, уважавам истините чињенице и беспоговорно им се „покоравам”. Као читалац, међутим, жалим што су легенде као по правилу увек лепше него егзактни историјски подаци.

„СОЛОМОНОВ ТРОН” И ВИЛИЈЕМ БАТЛЕР ЈЕЈТС

У четвртој, последњој строфи своје чувене песме „Путовање у Византију” (*Sailing to Byzantium*) Вилијем Батлер Јејтс (1865–1939) поручује:

Кад одем из природе, облик тварни
Никада више нећу припозвати,
Већ онај што га грчки ковинари,
Творе у емајлу, лију у позлати,
Да им не заспи сањиви цар, ил
На златној грани ћу запевати,
За византску господу и госпође
О оном што би, бива, ил ће да дође.
(превод: Милован Данојлић)

На једном месту је велики ирски песник забележио: „Прочитао сам негде да је на царском двору у Византу било исковано дрво од злата и сребра, са вештачким птицама које су на њему певале.”

О чему је заправо реч? Данас се са пуно разлога претпоставља да је Лав Математичар, генијални византијски научник IX века, изумео чувене уређаје који су помоћу нарочитих мехова радили на принципу компресованог ваздуха или воде и били изложени на Магнаварском царском двору у Цариграду. Реч је о та-

козваном „Соломоновом трону”, који је могао да се подигне високо у ваздух, затим о механичким птицама, које су седеле на гранама златног дрвета, лепетале крилима и певале, и, напослетку, о лавовима од злата који су рикали и реповима ударали о под. Путописци из Кине помињу и некакву људску фигуру од злата која означава часове ударањем у звона.

Можемо само претпоставити како је ова чудновата „механичка менаџерија” деловала на стране изасланике који би остајали без даха пред тим техничким чудом. Знаменити Лиутпранд, епископ Кремоне, бележи како га је 949/950. године примио василевс Константин VII Порфирогенит (913–959). Док се латински духовник, у пратњи двојице евнуха, приближавао престолу, византијски цар је у ставу достојанствене супериорности, као божји изасланик на земљи и неприкосновени господар хришћанске васељене, седео на „Соломоновом трону”. Одједном је скривени механизам у престолу покренуо вештачке птице да певају и лавове да ричу. Потом се Лиутпранд три пута поклонио Константину Порфирогениту, а у међувремену је престо са царем једноставно нестао. Епископ је онда погледао горе и видео василевса, сада већ обученог у друго одело, како лебди на престолу испод таванице. У том положају, док је Константин Порфирогенит посматрао емисара са Апенинског полуострва из птичје, а овај њега из жабље перспективе, одржана је аудијенција. Научници сматрају да су ови необични уређаји на византијском двору почивали на радовима грчког физичара и математичара Херона из Александрије.

ДИГЕНИС АКРИТА И МЕХМЕД ОСВАЈАЧ

Акритиа је био назив за јуначног и витешки настројеног ромејског ратника који се током IX и X столећа на источним границама Ви-

зантије непрестано борио против Арабљана. У Царству је нарочито био популаран народни еп о неустрашивом Дигенису Акрити.

На почетку овог спева, који је упоредив са западноевропским витешким еповима „Песмом о Роланду” или „Песмом о Сиду”, петорица браће сазнају да су им Арабљани најпре заробили, а потом на најстрашнији начин и погубили сестру. Сломљени болом, они су почели да громко ридају, а онда су шакама „подигли прашину са земље и посипали је по глави”.

Пет или шест столећа касније, поподне 29. маја 1453. године, султан Мехмед II Освајач (1451–1481), јашући на коњу, ушао је у тек освојени Цариград. Запутио се ка цркви Свете Софије, најзначајнијој богомољи византијског света, и пред њеним вратима је сјахао, пао на прагу ничице, узео шаку земље, посуо своју главу украшену турбаном и захвалио се богу који му је подарио победу.

Има ли између ова два геста, ова два готово истоветна ритуална поступка, некакве везе и ако је има – а допуштено је претпоставити да је има! – како се она може објаснити?

УВРЕДА

У поменутом епу о Дигенису Акрити наводи се и извесни Филопап за кога се каже да је у педесет другој години живота и да је старац!

Будући да се управо налазим у педесет другој години живота тај податак доживљавам као малу увреду!

ТО НИКАДА НЕЋУ САЗНАТИ

Желео бих да знам о чему су разговарали морнари и лучки радници док су истоварали товар са многобројних трговачких бродова у цариградским лукама! Јер, у лукама се додирују светови и сустичу боје и мириси, специмени далеких земаља.

Желео бих да знам како су византијски сељаци у Тракији у дане око краткодневнице, када се рано смркавало и када су им домови били затрпани великим наслагама снега и изложени немилосрдним и студеним ветровима, прекраћивали дуге каснопоподневне и вечерње сате!

Желео бих да знам са каквим је мислима последњи византијски цар Константин XI Драгаш Палеолог (1449–1453) дочекао праскозорје 29. маја 1453. године, када је отпочео општи јуриш Османлија на Цариград! Шта је помислио када је угледао запенушане и, услед дуге опсаде, нестрпљиве и разјарене исламске ратнике, који су у таласима бесно насртали на бедеме „царице градова”. Ни за тренутак не губим из вида да је „мраморни цар”, који је херојски погинуо у одбрани Цариграда, по мајци био Србин – син Јелене Драгаш.

Узалуд већ годинама преврћем пожутеле и прашњаве странице старих књига, узалуд покушавам да дешифрујем и прочитам састругане палимпсесте, узалуд се, дакле, трудим да продрем кроз непрозирну таму. Одговоре тражим, али их не налазим, јер одговора нема!

То никада нећу сазнати!

ХОМЕР ЈЕ ВЕЧАН

Хомер је био најчитанији и највише проучавани антички писац у Византији. О његовим бесмртним спевовима су ромејски људи од пера помно расправљали и тумачили су сваки његов стих, трудећи се да из непресушне ризнице слепог песника позајме стилске фигуре и укључе их у своја књижевна дела. Један педантни савремени истраживач, на пример, израчунао је да византијски писац Никита Хонијат (XII–XIII век) у свом историјском спису доноси чак 134 цитата из „Илијаде” (поједине по неколико пута) и 58 цитата из „Одисеје”! Следећи на листи „цитираних” код Хонијата био је грчки сатиричар Лукијан из Самосате са (скромних?) 24 цитата.

Византијски ђаци су „наизуст” учили велике делове Хомерових епова. Франческо Петрарка је почео да учи грчки, између осталог, да би могао да чита Хомера. Учитељ му је био знаменити Варлаам, грчки монах из Калабрије. Међутим, из неког разлога бриљантни лирски песник није много напредовао у савладавању Хомеровог матерњег језика. Саплитао се већ на елементарним знањима. Ипак, када су му донели рукописе славних спева, у немогућности да их сам чита, он их је само узбуђено пригрлио.

Када се ове чињенице имају у виду, сасвим је јасно зашто енглески економиста и новинар Валтер Багехот (1826–1877) каже: „Човек који није читао Хомера наликује човеку који није видео океан!”

ТРОЈИЦА У БЕЛОМ

После дугог већања, кардинали су 20. децембра 1334. године за папу, под именом Бенедикт XII (1334–1342), изабрали Жака Фурнијеа, сина неког хлебара из грофовије Фуа. Новоизабрани римски првосвештеник био је веома скроман и смиран човек, одлично упућен у богословље, правичан и марљив, познат под именом „бели кардинал”, назван тако по монашкој одећи коју је увек носио. Устоличен је за папу 8. јануара 1335. године у цркви доминиканског манастира у Авињону. Било је то време такозваног „авињонског”, односно „вавилонског” ропства папа (1305–1378) када су римски архипастири уместо у „вечном” граду боравили у Француској под будном паском тамошњих краљева.

Византијски цар Манојло II Палеолог (1391–1425) на размеђу XIV и XV века путовао је по Западној Европи и обилазио тамошње владаре како би добио помоћ за борбу против Османлија. Дана 3. јуна 1400. године, око девет сати пре подне, ромејски василевс је стигао на

шарантонски мост у Паризу и тиме је почео официјелни пријем у француској престоници. Уз звуке трубе и других музичких инструмената, Манојло II Палеолог се лагано приближио француском краљу Шарлу VI (1380–1422). Француски краљ је најпре скинуо свој шешир, а Манојло је одмах узвратио истим гестом. У жељи да предухитре један другог у изјавама узајамног поштовања, оба владара су најпре разменили неколико речи, а онда су се срдечно загрлили. На многобројне званичнике и гомилу радозналост света, која се ту слегла да дочека угледног госта, византијски цар је оставио сјајан утисак. Био је средњег раста и снажне телесне конституције, са дугом и већ умногоне поседелом брадом. Тада је имао педесет година. Његове црте лица били су такве да су плениле и по општем уверењу окупљених доликовало му је да буде цар. Како наглашавају извори, Манојло II Палеолог је био обучен у белу одећу од свиле.

Уз велику помпу и сав у белом, кренуо је Сулејман II Величанствени (1520–1566) из Истанбула 29. априла 1566. године, испраћен одушевљеним клицањем престоничке светине, у још један поход према Средњој Европи. Подстицај за ову акцију, изгледа, потекао је од великог везира Мехмед-паше Соколовића. Војска, наводно сачињена од сто педесет хиљада учесника, споро се кретала већ устаљеним правцем преко Софије и Ниша, древним „царским друмом”. Успорено напредовање османлијских одреда делом је било проузроковано обилним кишима, које су знатно отежавале путовање, а делом је било условљено погоршањем султановог здравственог стања. Сулејман II је, наиме, патио од непријатне и подмукле костобоље која му је онемогућавала да јаше на коњу, па се углавном возио у колима. Стари султан, који је тада био превалио седамдесету годину живота, већ врло болестан и раздражљив, можда је и сам слутио да ће му то бити последњи овоземаљски подухват. И, заиста,

преминуо је почетком септембра 1566. године под тврдим градом Сигетом, далеко од престонице Османског царства.

ТОКОВИ ИСТОРИЈЕ

Када размишљам о историји и неумитном протицању времена, на мене дубок утисак остављају промене које доноси смењивање историјских епоха. Тако су, на пример, у старом веку велики супарници били грчки полиси Спарта и Атина. Два града државе водили су дуготрајне и исцрпљујуће ратове и сваки је на свој начин представљао једну од најважнијих тачака на мапама античког света.

У византијско време оба града је задесила слична судбина: постали су релативно безначајне провинцијске завити. Истина, значај Атине је ипак био већи. Међутим, оснивањем Мистре у XIII столећу – „најлепшег византијског града”, смештеног на падинама Тајгета и надамак Спарте – читава Лаконија мало је „живнула”. У столећима турске превласти ни Атина ни Спарта нису биле од неког посебног значаја у огромном Османском царству.

Данас се Атина и Спарта налазе у истој држави – у Грчкој. Ипак, Атина је мегалополис, носи ореол престонице и према подацима пописа из 2001. године имала је 3.761.810 (и словима: три милиона седам стотина шездесет једну хиљаду осам стотина десет!) становника, док је Спарта по истом попису имала само 18.184 (и словима: осамнаест хиљада сто осамдесет четири!) житеља.

Једноставна математичка операција казује да данашња Атина има безмало 207 (и словима: две стотине седам!) пута већи број становника него Спарта.

Далеки и тајанствени су токови историје, непредвидиви у својој замршеној испреплетености, мистични и недокучиви као путеви господњи.

ИСТОРИЈА И ПРИЧА

Добро памтим минијатурну причу под насловом „Заплет” коју је написао Хорхе Луис Борхес и коју сам први пут прочитао и научио готово напамет 1979. године. Будући да је кратка, доносим њен цео текст:

„Да би ужас достигао савршенство, Цезар, притешњен уз ноге кипа нестрпљивим бодежима непријатеља, открива међу тим лицима и ножевима Марка Јунија Брута, свога пгтићеника, можда и сина; у том тренутку он престаје да се одупире и узвикује: ’Зар и ти, сине Бруте!’ Шекспир и Кеведо преузимају тај патетични узвик.

Судбина воли понављања, варијације, симетрије; хиљаду девет стотина година касније, неки гаучи нападају једног од својих старијих другова у јужном предграђу Буенос Аиреса; овај пада препознајући у том тренутку свог усвојеног сина и обраћа му се с благим прекором и лаганим изненађењем (ове речи треба слушати, а не читати): ’Али, сине!’ Убијају га, а он не зна да умире зато да би се поновила једна сцена.”

Убеђен сам да би се коришћењем шароликих историјских извора, источника који обухватају све епохе људске историје и премрежују све континенте, могао написати велики број оваквих прича. Ипак, права је само ова коју је написао Борхес!

БЕСПАРИЦА

Беспарица. Већ поодавно другујемо са овом речи. Она је попут најгоре пандемије свуда присутна и из њеног се загрљаја тешко отргнути.

У последња два века постојања Византијског царства беспарица је била део и ромејске свакодневице.

Ево како је средином XIV века сликовито описује Нићифор Григора, ондашњи водећи

византијски интелектуалац: „Царска благајна је била настањена ваздухом, прашином и Епикуровим атомима”.

Један педантни и цепидлачки настројен научник, италијански византолог Томазо Бертеле, израчунао да је средином XV столећа, само у облику директних дуговања, Византија била дужна 19.275.000 перпера, односно 6.425.000 златних дуката. Некада моћно царство, империја која се гордо распростирала на три континента – Европи, Азији и Африци – постало је инсолвентно и стекло је жалосну славу непоузданог дужника.

ОБАЗРИВО ДОМИШЉАЊЕ

Увек када чујем полетно, степенасто нарастајуће и звонцаво осипање музике из виолинских концерата барокног мајстора и виртуоза Антонија Вивалдија видим бронзане коње на цркви Светог Марка у Венецији како блеште на пролећном сунцу.

Дирнут величанственошћу призора, покушавам да их замислим на цариградском хиподрому, њиховом првобитном стајалишту, на којем су се налазили вековима. Признајем да ми то мало теже полази од руке! Јер, чињенице су неумољиве – бронзани коњи су већ осам столећа у Венецији.

Домишљам се, не без недоумице, шта би било да су којим случајем остали у Цариграду после 1204. године, да нису пренети у републику св. Марка после крсташког запоседања византијске престонице? Да ли би преживели дуга столећа туркократије? Да ли бисмо данас уопште и знали како су изгледали?

ДАН КОЈИ НИКАДА
НИЈЕ ТРЕБАЛО ДА СВАНЕ

Био је 29. мај 1453. године, празник Свете Теодосије! Османлије су заузеле Цариград и срушиле хиљадугодишње Византијско царство.

„Црни дан који никада није требало да сване!” – јадикује један грчки песник у дугачкој поеми, у тужбалици састављеној у времену непосредно после пропасти Византије.

Био је уторак, 29. мај 1453. године, празник Свете Теодосије!

Дан који никада није требало да сване!